

Оригиналан научни рад

УДК 314.117(497.11)
314.116–022.252(497.11)
908(497.11 Бела Вода)
Original scientific workЉиљана Димитријевић
Александар Радивојевић**БЕЛА ВОДА – САВРЕМЕНИ ДЕМОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ И
ПРОБЛЕМИ**

Извод: Село Бела Вода се налази на левој обали Западне Мораве, 14 km северозападно од Крушевца. На територији села регистровани су бројни археолошки локалитети који сведоче о насељености овог простора од неолита, тј. од периода када је човек почео да се бави земљорадњом до данас. По предању настала у време кнеза Лазара. Више пута је страдала и обнављана, а након ослобођења од Турака, половином XIX века доживљава свој културни и економски процват. Током последњих 150 година становници Беле Воде су поклањали велику пажњу образовању и култури и у тим областима су оставили значајне трагове. Данас је Бела Вода насеље које је суочено са бројним демографским проблемима, који су резултат укупних друштвено-економских процеса. На негативни демографски развој пресудно су утицали ниска стопа наталитета, висока стопа морталитета, негативан природни прираштај и висок индекс старења. Овакав развој демографских процеса последњих деценија доводи у питање демографски и привредни развој овог краја.

Кључне речи: село, депопулација, деаграризација, структура, развој

Abstract: The village Bela Voda is situated on the left bank of the Zapadna Morava, 14 km north-west from Krusevac. Numerous archeological sites are recorded and they testify about the population of this area since the Neolithic ie. a period when people started to do agriculture until nowadays. Bela Voda was founded, according to legend, in the time of Prince Lazar. It was destroyed and rebuilt for many times, and after the liberation from the Turks, in the mid 19th century, it experienced its full cultural and economical prosperity. During the last 150 years the residents of Bela Voda, gave great care to education and culture and achieved a lot in these fields. Today Bela Voda is a settlement facing numerous demographic problems. Natural, social and economic factors are the most imported for the demographics development of Bela Voda (small birth rate, growth death rate, negative natural increase). Demographic and economic development depends of demographic processes last few decades.

Key words: village, depopulation, deagrarisation, structure, development

Увод

Село Бела Вода се налази на левој обали Западне Мораве под висом Змајинац (397 m), на 178 m надморске висине. Село је смештено изме-

ђу падина Гледићких планина и речног тока Мораве, 14 km северозападно од Крушевца, 20 km источно од Трстеника, 35 km западно од аутопута Београд–Ниш.

На територији Беле Воде постоје бројни археолошки локалитети који сведоче о давној насељености овог моравског села. Међу њима требало би издвојити остатке средњовековног насеља Лазац и његовог гробља (XVI–XVIII век) на обали Мораве у Буњиштима, средњовековна гробља у центру Беле Воде Цингалији, Трновима и Крушаку, праисторијска налазишта на Дининој Ђули (култура Бубањ-Хум), Ивљу, Голом брегу... (Лазаревић В., 1997). Најстарији материјални доказ насељености ових простора је тзв. Беловодска писменица, древни запис уклесан на једној стени пронађеној у близини Ивља у подножју брда Градишта. Археолози су проценили да потиче из доба неолита, док неки његови знаци наликују феничанском писму, као и писму древних викинга. Претпоставља се да је ова стена служила у обредне сврхе. Данас се чува у сеоском Дому културе.

Бела Вода је по предању настала у време кнеза Лазара. Име је добила по белом врелу са језерцетом, које се налазило у центру села и представљало збориште локалног становништва. Више пута је страдала од Турака, а потпуно је опустела у време Велике сеобе народа. Обновљена је под истим именом двадесетих година XVIII века. У Првом српском устанку је спаљена и поробљена, али се брзо опоравила и већ 1822. има 79 домова, а 1824. године у њој живи и ради први приватни учитељ. У овај крај се досељавало избегло становништво са Косова и Метохије, из Црне Горе, Топлице, Жупе, јужне и источне Србије. Након ослобођења Србије од Турака, Бела Вода је доживела свој процват, посебно за време владавине кнеза Александра Карађорђевића, који је томе лично допринео. Већ 1847. године је изграђена једна од најраскошнијих чесама Србије, 1848. је пронађена минерална вода "Кисељаја", 1893. је подигнута прва школа и након осам година Бела Вода прераста у бању са четири купатила, Књажевим конаком и судницом општине беловодске.

Село има изузетно повољан географски положај и располаже значајним природним ресурсима, међу којима би посебно требало истаћи изворе минералне воде "Кисељаја" (откривена 1848) и "Слатина" (1945), као и чувени беловодски камен пешчар, надалеко познат као квалитетни украсни и архитектонски грађевински камен. Беловодски пешчар се експлоатише још од касног средњег века, о чему сведоче и сачувани топоними: Штавни Грот, Штукин Грот, Ковачки Грот (у средњем веку штук и ковач били су оно што су данас клесари-каменоресци). Највећа експлоатација беловодског пешчара забележена је између два светска рата захваљујући Акционарском друштву "Јошаница" из Београда. Камен је коришћен у изградњи монументалних грађевина у Београду, као што су црква Светог Марка, мост Краља Александра (Бранков мост)...

На територији Беле Воде 1997. године је евидентирано око 400 старих и нових површинских мајданских копова, претежно у приватном власништву. Данас има двадесетак активних мајдана са око педесет мајданција-каменорезаца.

Од 1984. године сваког лета се у селу одржава манифестација ”Беловодска розета”, чији се програм састоји из Књижевне школе ”Слово љубве”, ликовне колоније и уметничког програма ”Моравске ведрине”.

Село Бела Вода се од осталих села овог краја издваја својом изузетном природном лепотом и богатством. Ако томе додамо велико интересовање локалног становништва за културни и образовни развој села, можемо рећи да Бела Вода има изузетно повољне могућности за даљу афирмацију. Велики препреку за будући развој села представљају савремени демографски проблеми, међу којима су посебно изражени депопулација, деаграризација и интензивно старење становништва.

Број становника и домаћинстава

Промене у укупном броју становника важан су показатељ савремених друштвено-економских и демографских процеса одређене територије.

Први подаци о броју домаћинстава на територији села Бела Вода објављени су око 1822. године, када је у њој било 79 кућа, док су детаљни подаци о броју становника објављени 1863, када је у 152 домаћинства живело 396 мушких и 337 женских глава.¹

У периоду после Другог светског рата, број становника у Белој Води био је променљив. Већи пораст броја становника забележен је пописом из 1953. године, што је последица већег наталитета у послератном периоду. За последњих педесет година, благи пораст становништва забележен је само 1981. године. Године 1948. на територији села Бела Вода живело је 1.515 становника у 298 домаћинстава, а 2002. године 1.387 становника у 328 домаћинстава.

Табела 1. – Структура домаћинстава по броју чланова од 1953. до 2002. године

Година пописа	Укупно	Број чланова домаћинства							
		1	2	3	4	5	6	7	8+
1953.	329	10	28	37	77	57	56	34	30
1961.	354	17	29	72	68	76	58	23	11
1971.	368	23	55	60	80	65	55	21	9
1981.	349	21	51	46	45	66	74	31	14
1991.	344	35	53	24	47	57	62	44	22
2002.	328	42	42	43	51	46	52	35	17

Извор: *Пописи становништва од 1948–2002. године, РЗС, Београд.*

¹ Збирка тефтера срез Темњики, округ Јагодински 1825. и 1863. године, Архив Србије, Министарство финансија, Београд.

У овом периоду број становника се смањио за 128, а број домаћинства повећао за 30, што указује да постоји тенденција уситњавања домаћинства, тј. свака породица живи самостално. Просечно домаћинство је 1948. бројало 5,1 члана, а 2002. године 4,2 члана.

Подаци о структури домаћинства у 2002. години показују да су најбројнија шесточлана (15,9%) и четворочлана (15,5%) домаћинства. Велики проблем представља константно повећање самачких домаћинства, чији се број за последњих педесет година повећао од 10 (1953) до 42 (2002), тј. 4,2 пута.

Природно кретање становништва

На опадање броја становника у селу Бела Вода велики утицај је имала биолошка депопулација, тј. негативни природни прираштај.

За последњих десет година (1995–2005), забележене су променљиве стопе наталитета, које су се кретале од 3,38‰ 1999. до 15,35‰ (2004). За разлику од стопе наталитета која је у датом периоду показивала и пораст и пад, стопа морталитета је константно висока, што је последица све бржег старења становништва. Најнижа стопа морталитета од 6,64‰ забележена је 1996, а максимална 2005. године и имала је вредност од 21,08‰. Оваква кретања стопа наталитета и морталитета условљавају и ниске стопе природног прираштаја. У посматраном периоду позитивне стопе природног прираштаја забележене су само 1995. и 1998, а најнижа стопа природног прираштаја од -16,87‰ забележена је 2005. године.

На основу приказаних података, становништво Беле Воде се може сврстати у регресивни тип. Наталитет ће и у будућности имати тенденцију опадања, пре свега због смањења броја жена у фертилном периоду (15–49

Табела 2. – Показатељи природног кретања становништва: стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја у ‰

Година пописа	н	м	пп
1995.	9.91	7.93	1.98
1996.	3.99	6.64	-2.65
1997.	5.35	8.69	-3.34
1998.	10.09	8.74	1.35
1999.	3.38	18.27	-14.92
2000.	8.17	20.42	-12.25
2001.	7.53	14.38	-6.85
2002.	5.51	16.54	-11.03
2003.	9.71	11.10	-1.39
2004.	15.35	20.94	-5.59
2005.	4.21	21.08	-16.87

Извор: Статистички подаци матичне службе општине Крушевац и Месне заједнице Бела Вода за период од 1995. до 2005. године

година), као и због ниског животног стандарда. У наредном периоду ће и стопе морталитета ићи узлазном линијом због повећања удела старијих лица у укупној популацији.

Поред природног, значајно је и механичко кретање становништва. Подаци пописа из 2002. године показују да око 72% од укупног броја становника од рођења станује у Белој Води, док осталих 28% отпада на становништво које се доселило из околних села, општина или бивших република СФРЈ. Највећи број миграната води порекло из околних села и општина и међу њима доминира женско становништво. Највећи прилив мигрантског становништва забележен је у периоду од 1946–1960. и од 1981. до 2002. године. После прогона српског становништва из бивших република СФРЈ деведесетих година у Белу Воду се доселило 25 становника.

Данас су на територији Беле Воде најизраженије дневне миграције, које обухватају раднике и ђаке. Према попису из 2002. на привременом раду у иностранству се налазило 58 становника Беле Воде и шест чланова њихових породица (укупно 64 становника). Последњих година је актуелан одлазак мушког становништва на привремени рад у земље Источне Европе.

Полна и старосна структура становништва

Полна структура становништва показује да је женско становништво у Белој Води било заступљеније од мушког током целог периода осматрања (од 1948–2002). Данас је полна структура повољнија у односу на период после Другог светског рата, када је губитак мушког становништва у великој мери утицао на полну структуру. Најнеповољнији однос мушког и женског становништва забележен је 1991. године, када је стопа маскулinitета износила 908,6.

Популација Беле Воде је, поред негативног природног прираштаја оптерећена још једним важним демографским проблемом-процесом старења становништва, који представља директну последицу досадашњег демографског развоја.

Табела 3. – Полна структура становништва и стопа маскулinitета од 1948. до 2002. године

Година пописа	Укупно становника	Мушко	Женско	% М	Стопа маскулinitета
1948.	1.515	724	791	47,8	915,3
1953.	1.609	773	836	48,0	924,6
1961.	1.548	744	804	48,1	925,4
1971.	1.512	752	760	49,7	989,5
1981.	1.558	754	804	48,4	937,8
1991.	1.546	736	810	47,6	908,6
2002.	1.387	679	708	48,9	959,0

Извор: Пописи становништва од 1948–2002. године, РЗС, Београд.

Старосна структура становништва Беле Воде је неповољна, што можемо закључити на основу вредности индекса старења. За последњих 40 година, становништво овог моравског села је прекорачило праг демографског старења и доспело у категорију најдубље демографске старости.

Табела 4. – Становништво по великим старосним групама и индексу старења од 1961. до 2002. године

Година пописа	0–19	20–39	40–59	60+	Индекс старења
1961.	453	571	335	189	0,42
1971.	354	425	477	251	0,71
1981.	323	445	506	278	0,86
1991.	325	405	374	428	1,32
2002.	259	318	401	408	1,58

Извор: Пописи становништва од 1948–2002. године, РЗС, Београд.

Носилац могућег демографског оживљавања краја и будућег привредног развоја је становништво старосне групе до 19 година. Управо ова група бележи највећи процентуални пад од 29,3% (1961) на 18,7% (2002), са тенденцијом даљег пада. Док је учешће младих старосних група временом све мање, удео лица старијих од 60 година је у сталном порасту. Године 1961. удео ове старосне групе у укупном становништву износио је 12,2%, а 2002. године 29,4%.

Старосна група од 20 до 59 година обухвата највећи део привредно активног становништва. У посматраном периоду, процентуално учешће ове групе становника у укупној популацији кретало се од 58,5% 1961. године, до 51,8% (2002). На основу ових података могли бисмо да кажемо да је структура радног контингента становништва повољна, али то неће бити тако кроз 10 до 20 година, када ће се у најпродуктивнијем животном добу наћи садашње млађе старосне групе, које су заступљене са мање од 20% у укупном становништву.

Док је учешће младих старосних група временом све мање, удео старијих лица је у сталном пораст. Село се демографски празни, а старосна структура постаје све неповољнија. Висок индекс старења, ниска стопа natalитета, висока стопа mortalитета и негативан природан прираштај представљају озбиљне демографске процесе који последњих деценија доводе у питање демографски и привредни развој Беле Воде и окружења.

Структура становништва по активности

Промене у старосној структури насеља Бела Вода у великој мери су утицале на структуру активног становништва. Анализа података у периоду од 1953. до 2002. године указује на следеће тенденције: смањење удела активног и издржаваног становништва, а повећање броја лица са личним

приходима. За последњих педесет година, удео укупног активног становништва опао је за 5,3%, а издржаваног за 5,5%. Број лица са личним приходима је у порасту због пензионисања запослених радника и досељавања пензионера из других крајева у родно место. Ова група је у посматраном периоду остварила највећи пораст од 9,8%.

Табела 5. – Структура становништва према активности од 1953. до 2002. године

Година пописа	Укупно	Активно	%	Издржавано	%	Лица са личним приходима	%
1953.	1.609	950	59,0	651	40,5	8	0,5
1961.	1.548	839	54,2	697	45,0	12	0,8
1971.	1.512	860	56,9	644	42,6	8	0,5
1981.	1.558	873	58,0	604	40,2	27	1,7
1991.	1.546	697	46,9	715	48,2	73	4,9
2002.	1.387	743	53,7	472	34,0	170	12,3

Извор: Пописи становништва од 1948–2002. године, РЗС, Београд.

Од 1953. до 1981. године највећи део активног становништва бавио се пољопривредом као основном делатношћу. Удео активног пољопривредног становништва опада од 85,9%, колико је било 1981. године, 60,8% (2002). Резултати пописа из 2002. године показују да се све већи број становника Беле Воде опредељује за непољопривредне делатности, у првом реду за прерађивачку индустрију, трговину и занатство.

Табела 6. – Активно пољопривредно становништво у односу на укупно активно у периоду 1953–2002. година

Година	Укупно пољопр.	Активно	Активно пољопр.	%
1953.	1.502	950	879	92,5
1961.	1.402	839	769	91,7
1971.	1.400	860	808	93,9
1981.	1.175	873	750	85,9
1991.	776	697	433	62,0
2002.	692	743	452	60,8

Извор: Пописи становништва од 1948–2002. године, РЗС, Београд.

Пољопривредно становништво

Поред депопулације, Бела Вода је оптерећена и процесом деагризације. У периоду од 1953. до 1971. године пољопривредно становништво је чинило у просеку 92,2% укупног становништва. Од 1971. године у Белој Води се бележи константан пад пољопривредног становништва, које је 2002. чинило 49,9% укупног броја становника. Велики узрок томе је лоша економска политика и немогућност остваривања прихода од пољопривредне производње.

Табела 7. – Пољопривредно становништво у периоду од 1953–2002. године

Година пописа	Укупно становника	Пољопривредно становништво	%
1953.	1.609	1.502	93,3
1961.	1.548	1.402	90,6
1971.	1.512	1.400	92,6
1981.	1.558	1.175	75,4
1991.	1.546	776	50,2
2002.	1.387	692	49,9

Извор: *Пописи становништва од 1953–2002. године, РЗС, Београд.*

Највећи пад броја пољопривредног становништва забележен је у последњих петнаест година. Није могуће једноставно објаснити овај процес, јер овај период не карактерише интензиван економски развој околних градова (Крушевац, Трстеник), што би условило веће кретање радне снаге из села у град. То је период када долази до стагнације економског развоја, затварања индустријских постројења која су запошљавала највећи део непољопривредног становништва. У овом периоду се могло очекивати оживљавање пољопривредне производње, али до тога није дошло. Велики број радника је остао без посла, али и даље своју егзистенцију не везују за пољопривредну производњу.

Један од узрока повећања необрађених пољопривредних површина је свакако процес старења популације у Белој Води и пораст броја старачких домаћинстава. На основу садашњег стања старосне структуре и природног кретања становништва не можемо ускоро очекивати решавање овог демографског проблема.

Закључак

Бела Вода је на почетку XXI века суочена са озбиљним демографским проблемима који су последица дугогодишњег економског и социјалног развоја целог краја. Основни проблем је недовољно обнављање становништва, из чега произилазе и остали негативни процеси. Село Бела Вода је веома остарило за последњих 50 година, што ће у будуће у великој мери утицати на репродукцију становништва, али и на смањење радноактивног становништва. Изражена је и појава смањења броја младог становништва (0–19 година), које је носилац будуће репродукције. У последњих десет година, позитивни природни прираштај је забележен само 1995. и 1998. Најнижа стопа природног прираштаја забележена је 2005. -18,1%, што указује да се негативни демографски процеси са краја XX века настављају и на почетку XXI века. Процес депопулације довео је до појаве великог броја старачких домаћинстава, а тиме и до повећања површина необрађеног земљишта и деаграризације. Укупно учешће пољопривредног становништва сведено је на 50%. Један од начина макар делимичне ревитализа-

ције села је побољшање услова живота. То се може остварити једино адекватним односом државе према пољопривреди, чиме би сеоско становништво могло себи да обезбеди егзистенцију и одређени економски стандард.

Бела Вода се од осталих села овог краја издваја својим изузетним природним и културним богатством. Извори минералне воде, богат културни садржај и повољан географски положај само су део огромних потенцијала овог моравског села. Адекватном политиком могао би да се развије туризам на селу, бањско лечилиште, какво је постојало половином XIX века, као и центар културно-манifestационог туризма крушевачког краја, што суправи путеви могућег економског и демографског оживљавања села.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Група аутора: **Балнеоклиматолошки и туристички потенцијали Беле Воде**, Бела Вода, 1990.
- Група аутора: **Културна баштина Беле Воде**; валоризација, заштита И презентација, Багдала, Крушевац, 1993.
- Збирка тефтера срез Темнићки, округ Јагодински 1825. и 1863. године, Архив Србије, Министарство финансија, Београд.
- Јојић Р.: **Демографија**, Универзитет у Приштини, Приштина, 1995.
- Лазаревић В.: **Летопис школе беловодске**, Бела Вода, 1989.
- Лазаревић В.: **Знамења Беле Воде**, Бела Вода, 1997.
- Марјановић А.: **Становништво крушевачког краја**, Крушевац, 1982.
- Милојевић Ж. Б.: **Долина Западне Мораве, Мораче и Треске**, Посебна издања СГД, св. 26, Београд, 1948.
- Ранчић М.: **Статистика становништва**, Виша школа за примењену информатику и статистику, Београд, 1980.
- Савић О.: **Крушевац и његова утицајна сфера**, Географски институт Јован Цвијић, посебна издања, књ. 21, Београд, 1969.
- Статистички годишњак општине Крушевац 1986. године
- Пописи становништва од 1948–2002, Републички завод за статистику, Београд.
- Истраживања на терену

Ljiljana Dimitrijević
Aleksandar Radivojević

BELA VODA – MODERN DEMOGRAPHIC PROCESSES AND PROBLEMS

Summary

At the beginning of the 21st century, Bela Voda is facing serious demographic problems as a consequence of long-term economic and social development of the entire municipality. The main problem is the poor renewal of the population, which causes other negative processes. Bela Voda village got very old in the last 50 years, which will have great effect on the reproduction of the population, and on decreasing of active

population. The process of young population (0–19) reduction, as a bearer of the future reproduction, is evident. In the last ten years, positive natural increase is recorded only in 1995 and 1998. The lowest natural increase rate was recorded in 2005 – 18.1 indicating that the negative demographic processes from the late 20th century continue in the 21st century. The process of depopulation results in a large number of old households, and according to that, in even larger areas of waste land and deagrarisation. The total participation of agricultural population decreased to 50%. One of the ways to achieve at least partial village revitalization is improvement of the quality of life.

Bela Voda stands out of the other villages from this region with its natural and culture resources. Mineral water springs, rich cultural contents and promising geographic position are just part of the huge potential of this village. By adequate policy agritourism could be developed, and thermal health resorts, as there was one in the 19th century, and a center of cultural tourism of the Krusevac region.